

Meer dan drukwerk

Stichting Museum Enschedé

Beleidsplan 2024 – 2028

Vastgesteld op 24 april 2025

Inleiding

In 1946 werd de Stichting Museum Enschedé (SME) opgericht. De belangrijkste doelstelling van de SME was het veiligstellen van de collecties. Sinds 2015 zijn de collecties – deels als langdurig bruikleen en deels als schenking – ondergebracht bij het Noord-Hollands Archief (NHA). Daarmee zijn de continuïteit, het professionele beheer en de beschikbaarstelling van de collecties gegarandeerd.

Het laatste beleidsplan van de SME liep af in 2023. Nu het beheer en de toegankelijkheid zijn gegarandeerd zal de SME in de komende beleidsperiode een andere rol gaan vervullen. De SME zal zich primair gaan richten op het creëren van een grotere bekendheid en een intensiever gebruik van de collecties onder het motto *Geen lef, geen roem*.

De Stichting Museum Enschedé heeft als missie:

Stichting Museum Enschedé zet zich in voor het ontsluiten en onderzoeken van het unieke grafisch- en bedrijfsmatig erfgoed van familiebedrijf Joh. Enschedé. Door de opgedane kennis zichtbaar te maken voor zowel specialisten als een breed publiek, wil het museum een brug slaan tussen verleden en heden. Om deze ambitie waar te maken, werft de stichting planmatig fondsen bij particulieren, fondsen en bedrijven.

De Stichting Museum Enschedé stelt zich ten doel:

- A. Het bevorderen van kennis omtrent de geschiedenis enerzijds van Joh. Enschedé gezien in het kader van de nationale en de internationale ontwikkeling van de grafische industrie, en anderzijds van het geslacht Enschedé, in het bijzonder voor zover die betrekking heeft op de drukkunst of daarmee samenhangende technieken.
- B. Het ondersteunen van de instandhouding van de collectie
- C. Het bevorderen van de publieke bekendheid
- D. Het verwerven van middelen ter bevordering van het bereiken van de hiervoor sub a tot en met c gemelde doelen
- E. Het verrichten van alle verdere handelingen, die met het vorenstaande in de ruimste zin verband houden of daartoe bevorderlijk kunnen zijn.

De collectie

De collecties die voortgekomen zijn uit het bedrijf (Koninklijke) Joh. Enschedé vormen een uniek ensemble van (inter)nationale betekenis. De dagelijkse werkzaamheden en de relatie met het personeel en de klanten zijn op de voet te volgen. Voor Nederland is de omvang en de volledigheid van het bedrijfsarchief uniek te noemen.

Samen met Museum Plantin Moretus in Antwerpen en het Allard Pierson van de Universiteit van Amsterdam, waar de grootste verzamelingen van Nederland op het gebied van het uitgeverijvak, de grafische vormgeving en de typografie berusten, vertegenwoordigen de collecties van Museum Enschedé het geheugen van de drukkerij in de Nederlanden, van de zestiende eeuw tot heden. Zowel bij Museum Plantin Moretus in Antwerpen, als bij de

Collectie Enschedé bij het NHA, gaat het om encyclopedisch samengestelde nalatenschappen van belangrijke Europese drukkers in een aaneensluitende periode. Deze verzamelingen scheppen een uitstekend gedocumenteerd beeld van het drukkersvak van het allereerste begin tot op heden, van incunabelen tot modern papiergeld. Op basis van de Collectie Joh. Enschedé zijn fascinerende verhalen te vertellen over het wel en wee van het drukkersvak en de grafische industrie, met interessante componenten als veiligheidsdrukwerk.

De organisatie

Huisvesting

De collecties zijn vanaf 2015 gefaseerd in beheer gegeven bij en gehuisvest in de depots van het NHA. De Stichting Museum Enschedé heeft daarmee de verantwoordelijkheden voor beheer en behoud van de collectie overgedragen aan het NHA.

Het NHA is het Regionaal Historisch Centrum voor Noord-Holland, Kennemerland en Haarlem. Het archief is gehuisvest op twee locaties: de Janskerk (het publiekscentrum en de studiezaal) en aan de Kleine Houtweg in Haarlem (depots en kantoren).

Organisatie bestuur

Het bestuur van de stichting bestaat uit tenminste drie en ten hoogste zeven personen, waarin een vertegenwoordiger van de familie Enschedé en een vertegenwoordiger van het Noord-Hollands Archief. Daarnaast zijn er leden deskundig op het gebied van musea, archieven, bibliotheken en historie. Eén bestuurslid heeft bij uitstek financiële expertise. Vergaderingen vinden vijf à zesmaal per jaar plaats. Er is een schema van aftreden.

Verantwoordelijkheden

Nu de collecties zijn ondergebracht bij het NHA zijn de verantwoordelijkheden opnieuw afgebakend.

Taak	Rol SME
acquisitie	advies aan NHA
beheer & behoud	-
ontsluiting	-
digitalisering	-
beschikbaarstelling	-
bruikleenverkeer	-
tentoonstellingen intern	advies aan NHA, aandragen van ideeën
promotie collectie	actief zijn in het veld
onderhoud netwerk	actualisering adressenbestand, banden met bedrijf en familie onderhouden
fellow en conservator	werving, samen met het NHA
fondsenwerving	indienen aanvragen

Financiën

Op dit moment beschikt de Stichting Museum Enschedé over een bescheiden eigen vermogen, genoeg om het bestuur te laten functioneren. Voor projecten moet geld worden geworven.

De planning- en control-cyclus wordt als volgt ingevuld:

- beleidsplan scope van vier jaar
- jaarplan scope van één jaar
- controle op basis jaarcijfers

De stichting heeft de ANBI-status. De vereiste gegevens staan vermeld op de website <https://noord-hollandsarchief.nl/collecties/enschede/anbi-status>

Beleidsperiode 2024-2028

Stand van zaken 2024

De Collectie Enschedé is ondergebracht in de beveiligde en geklimatiseerde depots bij het Noord-Hollands Archief, een professionele organisatie, waarmee goed beheer en behoud, onderzoek en expositie zijn gegarandeerd. De kennis van bedrijfsgeschiedenis en collectie is ondergebracht bij medewerkers van het NHA en bij bestuursleden van de SME.

De ontsluiting van de collecties behoeft verbetering. Een deel van de collecties is ontsloten in het archiefsysteem MAIS-Flexis. De mate en kwaliteit van de ontsluiting verschilt per collectie en verrijking van de collectieontsluiting is op alle fronten mogelijk.

Ook de materiële verzorging is nog onvolledig. Binnen het NHA is voorjaar 2018 een ontsluitingsplan opgesteld voor de verschillende collecties. Dit plan van aanpak wordt binnen de bestaande mogelijkheden uitgevoerd, met inzet van eigen formatie en middelen, inzet van stagiaires en bij voorkeur ondersteund door externe middelen.

In 2019 heeft het NHA een semi-permanente opstelling gerealiseerd in de Janskerk, waarbij kleinere thema-exposities worden georganiseerd.

In 2023 is de Joh. Enschedé Fellowship ingesteld. In dat jaar werd de eerste fellow aangesteld, de tweede in 2024.

Ambities 2024-2028

De Stichting Museum Enschedé zal zich tijdens de volgende beleidsperiode inzetten voor:

1. Tentoonstelling en publieksactiviteiten

De vaste opstelling *Joh. Enschedé. Drukkerij van waarde* zal in basis langer blijven staan, met voortdurend kleine aanpassingen. Alleen de bijbehorende wisselexpositie zal regelmatig gewisseld worden. Het bestuur van de SME brengt hiervoor nieuwe ideeën in.

Om het jaar zal er een Enschedé-donateursdag worden georganiseerd (2026, 2028), waarbij aandacht wordt besteed aan de activiteiten van de SME en het NHA.

Op 21 juni 2028 is het 325 jaar geleden dat Izaak Enschedé toetrad tot het gilde van boekdrukkers te Haarlem. Er zullen jubileumactiviteiten georganiseerd worden.

2. Netwerk

In de komende beleidsperiode wordt er ingezet op het werven van nieuwe vrienden voor de Stichting Vrienden van het NHA, vanuit de betrokkenheid bij de SME. Vriend worden van het NHA levert tegenprestaties op zoals het magazine, activiteiten, lezingen e.a. Aanleiding om nieuwe vrienden te werven zijn bijvoorbeeld de Joh. Enschedé-lezing door de fellow.

3. Fellowship

Het fellowship wordt gedurende de gehele beleidsperiode voortgezet. De oproep voor een nieuwe fellow wordt altijd breed verspreid over de sector, met name de opleidingen boekwetenschap en de erfgoedsector worden benaderd. Onderdeel van het fellowship is het geven van lezingen en het schrijven van publicaties over het uitgevoerde onderzoek.

4. Conservator

Zowel de SME als het NHA hebben de ambitie om in de komende beleidsperiode een junior-conservator aan te stellen, die toezicht op en uitvoering van alle taken rond de collecties gaat verzorgen. Hiervoor moeten fondsen geworven worden. In eerste instantie zal deze aanstelling voor drie jaar zijn, omdat de depots van het NHA verbouwd gaan worden en de collecties gedurende deze periode tijdelijk niet beschikbaar zullen zijn.

5. Ondersteuning van het NHA

De SME zal het NHA adviseren bij acquisitie van afgescheiden materiaal van voor de overdracht uit 2015.

Financiën 2024-2028

De hiervoor beschreven ambities voor het continueren van de Joh. Enschedé Fellowship en het financieren van een junior-conservator vereisen hogere inkomsten voor de stichting. Naast het streven om meer donateurs te werven, zullen er fondsen en bedrijven benaderd gaan worden.

Jaarlijkse kosten:

Fellow	Max. 4K
Junior-conservator	40K tot 51K

Bijlage: deelcollecties

Bankbiljetten

De eerste bankbiljetten drukte Joh. Enschedé en Zonen in 1814, na de oprichting van De Nederlandsche Bank. Vanaf die tijd heeft Enschedé, op een paar uitzonderingen tijdens en vlak na de Tweede Wereldoorlog na, alle Nederlandse bank- en muntbiljetten gedrukt. De collectie omvat zowel de bankbiljetten zelf als een groot aantal ontwerpen, proefdrukken en schaaldrukken. Onder de ontwerpen bevindt zich origineel werk van kunstenaars als Lion Cachet en M.C. Escher. Het geheel is opgeborgen in 74 op maat gemaakte dozen; het aantal beschrijvingen bedraagt ruim 6.000, waarmee zo'n 55.000 'watermerken' en 6.500 ontwerpen, foto's en tekeningen ontsloten zijn.

Bedrijfsarchief

Naast de in allerlei banden, cahiers, registers en ordners opgenomen bedrijfsadministratie is er een overstelpende hoeveelheid losse ingekomen brieven, rapporten, verslagen, en dossiers over alle mogelijke onderwerpen. Visitekaartjes van vertegenwoordigers werden net zo goed bewaard als berekeningen van de kosten van een personeelsfeestje en klachten over de te late bezorging van de krant. Maar ook de strooibiljetten van kermisattracties, prospectussen van machines, prijscouranten voor 'lak en ouwelen', te zingen liederen bij jubilea, een verdwaald kaartje voor de diligence; alles werd bij Enschedé bewaard. Inmiddels is het bedrijfsarchief volledig ontsloten.

Bibliotheek

Van oudsher heeft de familie Enschedé boeken verzameld. In de collectie zitten alleen al 850 bijbels. De bibliotheek kan worden ingedeeld in verschillende categorieën:

- bijbels
- letterproeven
- technische bibliotheek
- boeken door de firma gedrukt of uitgegeven (het 'fonds')
- boeken die om typografische redenen verzameld zijn
- bibliofiele uitgaven
- grafische vakliteratuur

Bijbels

Als onderafdeling van de bibliotheek is de collectie bijbels alleen al vanwege zijn omvang een aparte categorie. In de collectie zitten bijbels en psalmboeken die door Enschedé zijn gedrukt, maar ook bijbels die door de familie en het bedrijf zijn verzameld. In totaal omvat deze collectie zo'n 850 stuks, waaronder enkele zeer zeldzame exemplaren.

Drukkerijarchief

Uniek materiaal vond men in een van de kelders van het bedrijfscomplex aan de Jan van Krimpenweg. Daar werd een tot dan toe onbekende deelcollectie aangetroffen: de plakboeken van de 'Particuliere Drukkerij', dat wil zeggen: het 'gewone', niet-geldswaardige drukwerk. Een groot deel van deze collectie bestaat uit zogenoemd 'efemeer' drukwerk (drukwerk waarvan de inhoud van kortstondig belang is). De collectie bestaat uit 92 grote mappen, waarin – tussen 1933 en 1955 – van dag tot dag van alles wat gedrukt werd, één

exemplaar werd ingeplakt. Op deze afdruk werden de datum, het ordernummer en de oplage genoteerd.

De collectie bevat talloze schatten zoals theateraffiches, affiches voor de Holland-Amerika Lijn en de Jaarbeurs Utrecht, reclamebrochures, sigarendoosetiketten, ex librisen, briefpapieren, menu's, toegangskaartjes voor toneelvoorstellingen en muziekkuitvoeringen. De op elk stuk voorkomende gegevens maken deze verzameling extra bijzonder omdat dergelijk drukwerk zelden of nooit gedateerd is, laat staan dat men oplagehoogten kent. Door uit het bestand een naamregister te genereren kan men de gehele klantenkring van Joh. Enschedé uit die periode achterhalen.

Drukvormen

De collectie druvormen is buitengewoon omvangrijk. Zij bestaat zelf weer uit verschillende deelcollecties:

- de 'historische' collectie
- de modellencollectie vignetten
- druvormen voor bankbiljetten en postzegels
- koperplaten en stereotypieplaten
- overig typografisch materiaal
- Historische collectie

Het historische materiaal bestaat uit de vignetten en houten letters zoals beschreven en grotendeels ook afgebeeld in Charles Enschedé's *Typefoundries of the Netherlands*(1978). Het zijn druvormen die door aankoop van oudere lettergieterijen in het bezit van Enschedé gekomen zijn.

Modellencollectie vignetten

De 'modellencollectie vignetten' betreft de druvormen van de vignetten die tot ca. 1950 door de lettergieterij aan de klant geleverd konden worden. Het is een collectie waarin allerlei technieken voorkomen. De druvormen zelf zijn van verschillende herkomst: sommige houtgravures werden door de firma zelf gesneden, andere werden aangekocht bij andere lettergieterijen of kwamen door aankoop of overname van complete gieterijen in bezit van het bedrijf.

Druvvormen voor bankbiljetten en postzegels

Dit deel van de collectie omvat het 'à-1'-materiaal van de bankbiljetten en, in een paar gevallen, ook van postzegels (dat wil zeggen de originele gravures, het zetsel van de strafwetten etc., kortom, het 'aanmaakmateriaal').

Koperplaten

Koperplaten met de gravures van boekillustraties vormen tezamen een relatief kleine collectie. Als bijzonderheid kan genoemd worden de 130 koperplaatjes voor Flavius Josephus' *Geschiedenis van de Joden* met illustraties van Jan en Caspar Luyken. Daarnaast zijn er enkele tientallen stereotypieplaten voor bijbels, waaronder de vroegste proeven van stereotypie van ds. Muller uit Leiden.

Overige typografisch materiaal

Het overige typografisch materiaal bestaat voor een groot deel uit oude voorraad van de lettergieterij: letters, ornamenten en historische schriften.

Familiearchief

Het dagelijks leven van de familie Enschedé was onlosmakelijk verbonden met het bedrijf. Uiteraard bevinden zich in het familiearchief brieven en andere bescheiden die van strikt persoonlijke aard zijn. Anderzijds is de geschiedenis van familie en van bedrijf zo verweven, dat in deze deelcollectie ook zaken voorkomen die voor de geschiedenis van het bedrijf van belang zijn. Denk bijvoorbeeld aan boedelverdelingen en testamenten. Maar in deze collectie zitten ook de brieven die de kinderen Enschedé naar huis schreven als zij een reisje maakten naar Parijs of Berlijn. Behalve beschrijvingen over de kwaliteit van hotels en diners staan er vaak ook opmerkingen in over bezochte bedrijven. De vele foto's en andere portretten in het familiearchief dragen bij aan een verlevendiging van de geschiedenis van het bedrijf.

Een tweede deel van het familiearchief, van 'de andere tak', bevindt zich in particuliere handen. Het is eveneens ontsloten. Deze collectie is een belangrijke bron voor genealogen.

Collectie Letterproeven

Het museum bezit ruim 6400 letterproeven, uit de periode ca. 1600 tot 2000. Van de vroege proeven zijn er zo'n 90 uniek: behalve het exemplaar in Museum Enschedé zijn er geen andere exemplaren bekend. Het zijn proeven van Nederlandse, Franse en Duitse lettergieterijen, voornamelijk uit de zeventiende en achttiende eeuw. De collectie is in zijn geheel ontsloten.

Oprechte Haarlemsche Courant

Het gedeelte van het bedrijfsarchief dat aan de Oprechte Haarlemsche Courant is gewijd, is buitengewoon omvangrijk. Niet alleen is in de 'Courantenboeken' opgenomen hoeveel exemplaren er aan postmeesters en agenten geleverd werden, ook bestaan er honderden 'Advertentieboeken', boeken waarin per adverteerder wordt opgegeven welke advertenties hij of zij opgegeven heeft, hoe vaak deze geplaatst moesten worden en tegen welke prijs. Een bijzonderheid is de compleet bewaard gebleven correspondentie van Jacobus Blauw, de correspondent in Parijs die vanaf zijn aanstelling in 1819 tot enkele dagen voor zijn dood in 1829, om de twee à drie dagen naar Haarlem schreef over de gebeurtenissen in Frankrijk. Het zijn in totaal zo'n 1700 brieven.

Inzage van de Oprechte Haarlemsche Courant is mogelijk op microfiche in de studiezaal van de locatie Jansstraat (voor de periode (1673-) 1719-1942; of digitaal (voor de periode 1673-1869) via Delpher.

Postwaarden

De collectie Postwaarden omvat postzegels, briefkaarten en portzegels. Ook inbegrepen zijn de 'Rijkswaarden', zoals belasting- en legeszegels. Daarnaast zijn in deze collectie opgenomen bijzondere uitgaven als presentatiemapjes en luxe aanbiedingsalbums. De totale omvang van de collectie bedraagt ruim 2 miljoen zegels en ruim 8.100 ontwerpen, foto's en albums. In de collectie zijn alle 140 landen vertegenwoordigd waarvoor Joh. Enschedé postzegels gedrukt heeft of nog drukt.

Prenten, tekeningen en foto's

Het grootste deel van deze collectie bestaat uit reproductiegrafiek die ook in andere instellingen, zoals het Rijksprentenkabinet te Amsterdam en het Prentenkabinet van de

Universiteit van Leiden te vinden zal zijn. Daarom is deze collectie niet volledig geïnventariseerd. Meer uitgesproken is de collectie Haarlem-prenten en de verzameling die betrekking heeft op Laurens Janszoon Coster, de vermeende uitvinder van de boekdrukkunst. Verdere bijzonderheden zijn onder andere negen prenten van Rembrandt en een tiental drukken van Escher. Ook is er een aantal specimina van diverse grafische technieken, waaronder vroege kleurendrukken van de kunstenaar Jaap Ploos van Amstel en Teyler.

Foto's

De onderwerpen op de foto's zijn van een grote variëteit: koninklijke bezoeken aan het bedrijf, de bouw van nieuwe afdelingen, documentatie van machines, presentaties op tentoonstellingen en jubilea van werknemers. Enkele luxe albums tonen het gehele personeelsbestand in 1879 en in 1921. Het grootste gedeelte van de foto's stamt uit ca. 1930 of later; de negentiende eeuw is met ca. 500 foto's vertegenwoordigd.

Daguerreotypieën

Een bijzonderheid bij deze vroege foto's vormt een groep van 80 Daguerreotypieën, waarvan een aantal mogelijk tot de allervroegste, gedocumenteerde fotografische uitingen in Nederland behoort. Samen met de 19 exemplaren die nog in het bezit zijn van de familie Enschedé, is dit een van de grootste collecties ter wereld die binnen één familie bewaard is gebleven.

Stempels en matrijzen

De collectie stempels en matrijzen is afkomstig van de lettergieterij van Joh. Enschedé en Zonen (actief als lettergieters van 1743-1991). De matrijzen zijn opgeborgen in een kleine 4.000 houten laatjes, waarin zich zo'n 6.500 verschillende lettertypen bevinden. Van de meeste schriften zijn de herkomst, het jaar van aanschaf, de graveur of ontwerper van het schrift bekend. De stempels zijn opgeborgen in enkele honderden kistjes.

Bij de catalogisering van de sets matrijzen en stempels hebben deze het schriftnummer behouden dat ze in de gieterij – en dus ook in letterproeven – hadden. Ze zijn dus op dit oude schriftnummer terug te vinden. Ook kunnen overzichten gemaakt worden naar herkomst of graveur van het schrift.

In de collectie bevinden zich ook matrijzen die tot de oudst bewaarde ter wereld behoren en teruggaan tot ca. 1490. Daarnaast bezit het museum de van Didot afkomstige 'Non Plus Ultra', de kleinste letter ooit gegraveerd (op 2½ punt).

Met het Museum für Druckkunst te Leipzig wordt samengewerkt bij het opnieuw gieten van historisch belangrijke schriften.

Waardedrukwerk

Deze kerncollectie bestaat niet alleen uit aandelen en obligaties, maar ook uit ander waardedrukwerk, zoals cheques, legeszegels, spaarzegels, loterijbriefjes, toegangskarten voor voetbalwedstrijden en identiteitsbewijzen. Naar schatting omvat deze collectie – pas gedeeltelijk ontsloten – ruim 50.000 objecten. Een aparte categorie binnen deze verzameling vormen de distributiebbonnen uit de Tweede Wereldoorlog. Ze zijn in alle varianten aanwezig. De bij het Centraal Distributiekantoor (CDK) gebruikte formulieren werden eveneens door Joh. Enschedé gedrukt. Het blijkt een ongelooflijk uitgebreide administratie.

Overige collecties

Het museum beschikt naast de genoemde collecties ook nog over een aantal kleinere verzamelingen. Tot deze 'overige collecties' behoren onder andere Costeriana (enige tot de prototypografie gerekende drukwerken, die vroeger ten onrechte wel werden toegeschreven aan Laurens Janszoon Coster), een flink aantal kalenders, lakstempels, antieke meubelen, penningen en audiovisueel materiaal.